

A turizmus válságjelenségei

Szerkesztette:

Szalai Katalin – Michalkó Gábor – Rátz Tamara

Kodolányi János Egyetem
CSFK Földrajztudományi Intézet
Magyar Földrajzi Társaság
Székesfehérvár–Budapest, 2023

A válságproblematika felértékelődése a totális turizmus korában¹

Michalkó Gábor² – Rátz Tamara³ – Szalai Katalin⁴

Bevezetés

A válság és a turizmus szavak antagonisztikus ellentétben állnak egymással, mintha egy mágnes ugyanazon pólusait próbálnánk egymáshoz illeszteni, taszítóerejüket markánsan kifejezve tiltakoznak az elvetélt kísérlet ellen. „Navigare necesse est...”, a viharos tengeren is át kell kelni, a természeti erőkkal dacolva is partot kell érni. A XIX. században megszületett, a XX. században kibontakozott és a XXI. század második évtizedének végéig minden korábbi rekordot megdöntött turizmus jó néhány vihart át- és túlélt, mert Pompeius szállóigévé vált iránymutatásának ritkábban citált zárógondolatával („...vivere non est necesse”) ellentétben, élni is muszáj. A turizmus pedig maga az élet, legalábbis a fejlett társadalmak létformája, a szabadidőeltöltés vonzó alternatívája, egyes hivatások velejárója (Michalkó 2023). Thomas Cook 1841-ben realizálódott innovációja, történetesen az utazó, a közlekedés, az ellátás és a program összekapcsolása mára globális iparággá fejlődött, amelynek növekedési ütemét a legkülönbözőbb válságok ugyan módosíthatják, de a turizmus reziliens mivolta eddig minden esetben elősegítette a korábbi pályára való visszatérését (Jászberényi et al. 2021, Gonda 2022). A reziliencia nem más, mint a turizmusipar immunrendszere, kulcsfontosságú szerepet játszik a válságkezelés biztosításában, az alkalmazkodás, az ellenállás, a felépülés záloga.

1. A turizmus válságjelenségeinek korszakolása

A turizmus eddigi fejlődéstörténetét három szakaszra oszthatjuk (Rátz–Michalkó 2019). Thomas Cook és fia színre lépésétől egészen a hidegháborús korszak lezárásáig az úgynevezett intrakontinentális, a XX. század '60-as éveitől az ezredfordulóig a globális, onnan pedig napjainkig a totális szakaszciklozról beszélhetünk. Ugyan a mai értelemben

1 A tanulmányban közreadott eredmények az OTKA K134877 kutatási programban kerültek feltárára.

2 tudományos tanácsadó, CSFK (MTA Kiváló Kutatóhely) Földrajztudományi Intézet; egyetemi tanár, Pannon Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, michalko.gabor@csfk.org

3 tanszékvezető főiskolai tanár, Kodolányi János Egyetem, tratz@kodolanyi.hu

4 egyetemi docens, Kodolányi János Egyetem, szalai.katalin@kodolanyi.hu

vett, a gazdaság működését és a társadalom életét egyaránt meghatározó turizmusipar kibontakozására csak a globális szakasztól került sor (innenről rendelkezünk viszonylag megbízható, rendszeresen gyűjtött, tér- és időbeli összehasonlításra is alkalmas statisztikai adatokkal), a válságok már az intrakontinentális szakaszban is kedvezőtlenül hatottak a nemzetközi utazásokra. Minden kétséget kizáróan az első (1914–1918) és a második világháború (1939–1945) tekinthető a szárnyait bontogató turizmusipar működését stabilan gátló időszaknak, de például a spanyolnátha (1918–1919), korunk koronavírus-járványához hasonlóan, vagy a nagy gazdasági világválság (1929–1933), a 2008-as globális pénzügyi krízis egyfajta modelljeként érdemben blokkolta a határokon átívelő turisztikai keresletet (Smith 1998, Trilla et al. 2008, Winter 2009, Al-Shamaileh et al. 2013, Irimiás 2014).

A kapitalista és a szocialista világrend között képletesen leeresztett vasfüggöny szövetének lazulása, a termelékenység növekedésével együtt járó életszínvonal-emelkedés és a mobilitást biztosító közlekedési infrastruktúra fejlődése egyaránt azon kulestényezők közé sorolhatók, amelyek az 1960-as évektől egészen a kétezres évek elejéig a globális turizmus korának viszonylagos stabilitását eredményezték (Sezgin–Yolal 2012). A „tömegturizmus aranykorának” is aposztrofált időszakban regionális konfliktusok (pl. a vietnámi, az irak-iráni, az öböl- és a délszláv-háború), terrorcselekmények (pl. túszedrám a müncheni olimpián), efemer gazdasági krízisek (pl. olajárrobbanás) ideig-óráig fékeztek az érintett térségeken belüli turisztikai mobilitást, de globális hatásuk tartósan nem volt kimutatható. A korszak legnagyobb és máig ható, emberi mulasztásra visszavezethető katasztrófája, a Szovjetunió (ma Ukrajna) területén elhelyezkedő csernobili atomerőmű 4-es reaktorának 1986. évi felrobbanása ugyan számos emberéletet és visszafordíthatatlan természetkárosodást okozott, de egyrészt eltitkolása, másrészt periférikus volta miatt az esemény érdemben nem befolyásolta a globális turizmus alakulását, a helyszín ma is csak néhány elszánt árnyoldalturista zárandókhelye (Yankovska–Hannam 2014).

A XXI. század a turizmustörténetben egy mindenkit sokkoló, a nemzetközi turistaérkezéseket világszerte visszavetítő terrortámadás-sorozattal nyitott. A New York-i World Trade Center ikonikus ikertornyait és más USA-beli célpontokat 2001. szeptember 11-én ért, eltérített utasszállító repülőgépekkel végrehajtott merényletek egyrészt megtorpanásra kényszerítették a fokozatosan totálissá váló turizmusipart, másrészt újraírták a turizmusbiztonság paradigmáját (Goodrich 2002a, Goodrich 2002b, 1. fotó). A XXI. század hajnalán minden feltétel adott volt, hogy a turizmus a világ gazdaság vezető iparágává váljon, a digitalizáció, a személyek szabad áramlásának biztosítása, a légi közlekedés demokratizálódása, a megosztáson alapuló gazdaság népszerűsége stb. soha nem látott méretűvé tette a nemzetközi utazásokban résztvevők tömegét, a legnépszerűbb turista-centrumokban felütötte fejét az overturizmus⁵, és sok helyütt turistaellenes megmozdu-

5 A magyarra gyakran helytelenül túrturizmusnak fordított jelenség lényege, hogy a turisták immáron nem csak a tradicionális attrakciókat keresik fel, hanem ellepik a környező utcákat, behatolnak a helyi lakosság mindennapi életterébe és nehezen elviselhető terhelést okoznak a környezetre, vagyis már nemkívánatos mértékű keresletet gerjesztenek (Pinke-Sziva et al. 2020, Michalkó et al. 2022a).

1. fotó A World Trade Center ikertornyainak lerombolása újrairta a turizmusbiztonság paradigmáját, egy gyermekrajz-mementó a New York-i 9/11 Múzeumból Michalkó Gábor felvétele, 2014

lásokra került sor (Hospers 2019, Benner 2020, Timothy et al. 2022). A biztonságdeficitre rendkívül szenzibilis ágazat növekedése azonban éppen az eltömegesedésének köszönhetően váltott ellenkező irányúvá, a 2003-as megtorpanását és a 2020-as mélybe zuhanását egy alapos szappanos kézmosástól viszonylag könnyen elpusztuló koronavírusosok okozták (McKercher–Chon 2004, Fotiadis et al. 2021). A 2008-as globális pénzügyi krízis nem hagyta érintetlenül a turizmust sem, nem elsősorban az utazásra fordítható diszkrecionális jövedelem elapadása, sokkal inkább a másnap bizonytalansága volt korlátozó hatással milliók útra kelésére (Smeral 2009). A terrorszervezetek szűnni nem akaró akciói (Sousse, Párizs–2015, Brüsszel–2016, Barcelona, London–2017) ugyan egyaránt rettegésben tartották a turistákat, a szolgáltatókat és a helyieket, az ágazat rezilienciája talán itt mutatkozott meg a legmarkánsabban: a váratlan és arctalan agressziót követő néhány hónap elteltével alig volt érzékelhető nyoma a félelemnek (Tokodi–Ritecz 2020). A XXI. század egymást követő globális krízisei jól kirajzolódnak a nemzetközi turizmusstatisztikában is: 2001-ben 1,3%-kal, 2003-ban 0,4%-kal, 2009-ben 4,0%-kal, 2020-ban pedig 74%-kal esett vissza a határokon átvélő turistaérkezések száma (UNWTO 2021).

2. A turizmus és a válság szimbiózisa a szakirodalomban

A turizmus válságjelenségeivel foglalkozó tudományos kutatások eredményeit közreadó publikációk legfontosabb bibliográfiai adatainak feldolgozásával többek között feltárhatjuk a téma dinamikáját, relevanciáját, fókuszait, kapcsolódási pontjait (Kosztján et al. 2021). Az egyik legnagyobb nemzetközi szakirodalmi adatbázisban, a Scopusban 569 olyan publikáció található, amelynek címében a turizmus (*tourism**) és a krízis (*crisis**) szavak egyaránt megtalálhatók⁶ (1. táblázat). Az adatbázisban az első közlemény 1976-ban, az utolsó 2023-ban látott napvilágot, a vizsgált időszakot öt, közel azonos periódusra bontva látható, hogy a válság problematikájának a turizmuskutatásokban való vizsgálata rendkívül dinamikusán növekedett, a globális turizmus évtizedeiben 50 körüli, a totális turizmusban már 500-at meghaladó cikket publikáltak a szerzők. A látványos emelkedést természetesen nem csak a turizmusra ható válságok szaporodása, hanem a kutatóműhelyek számának növekedése és a kutatási eredmények disszeminációs lehetőségeinek bővülése is befolyásolta.

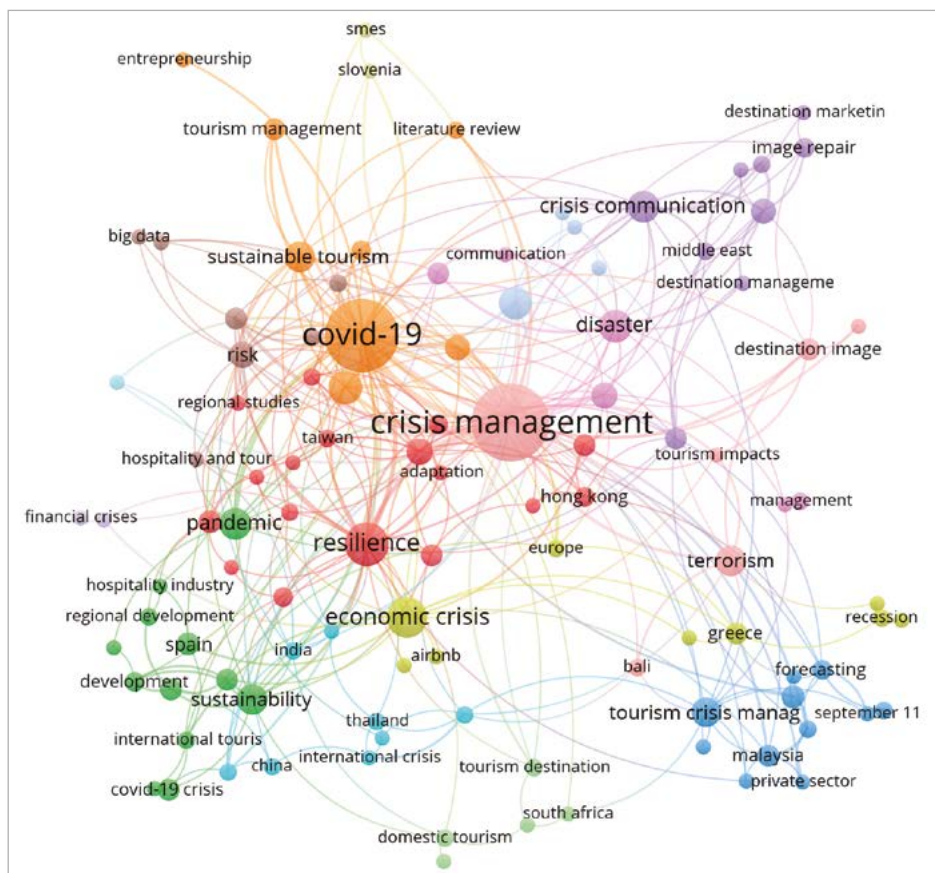
1. táblázat A válság és a turizmus kifejezések találkozása a nemzetközi szakirodalomban (címbeli együttes előfordulás a publikációk száma alapján, darab)

1976–1988	1991–1999	2001–2009	2010–2018	2019–2023
4	20	78	185	282

Forrás: Scopus, n = 569

Az 569 publikáció 1299 különböző szerzői kulcsszót tartalmaz, amelynek csomópontjait (csúcsok) és kapcsolódásait (élek) az 1. ábra mutatja be (annak érdekében, hogy csökkentsük a címben is megjelenő témakijelölő szavak redundáns megjelenését, a kulcsszavak között önmagában is szereplő *tourism* [97 előfordulás 414 kapcsolódással] és *crisis* [67 előfordulás 298 kapcsolódással] szavakat, valamint szókapcsolatukat, *tourism crisis* [31 előfordulás 128 kapcsolódással] töröltük a rekordokból). Az adatbázisban legtöbbször szereplő szerzői kulcsszó a krízismenedzsment (*crisis management* [77 előfordulás 312 kapcsolódással]), a Covid19 [67 előfordulás 312 kapcsolódással] és a reziliencia (*resilience* [25 előfordulás 118 kapcsolódással]). Előfordulásuk gyakorisága alapján (az 1. ábra tartalma elsődlegesen e szempont szerint került megjelenítésre) a téma képzeletbeli dobogóján álló kulcsszavak egyben a kapcsolódási versenyben is az élen végeztek. Megállapítható, hogy a válságproblematika a turisztikai szakirodalomban egyfelől markánsan gyakorlati jelleget ölt (az elhárításban, a következmények enyhítésben kulcsszerepet játszó menedzsment szerepére és a kilábalást segítő tényezőkre koncentrált), másfelől az ágazatra gyakorolt negatív hatások kiváltó okának súlyosságával arányosan fókuszált (a turizmustörténelem legsúlyosabb krízisét gerjesztő koronavírus-járvány kidomborodik a témaválasztásban).

⁶ Az adatbázis 2023. május 13-án került letöltésre.

1. ábra A válság és a turizmus kifejezések találkozása a nemzetközi szakirodalomban
(címbeli együttes előfordulás a kulcsszavak száma és kapcsolata alapján)

Forrás: Scopus; Dizájn: VOSviewer, $n = 569$

Amennyiben az adatbázisban szereplő publikációk referenciáit és azok hivatkozási arányát (%) vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy Ritchie (2004) krízismenedzsmentről szóló írása tekinthető a legfontosabb alaplűnek (19,0%), a második (9,8%) leggyakrabban hivatkozott dokumentum is Ritchie nevéhez fűződik, aki társszerzőjével az 1960–2018 közötti időszak „válság és turizmus” témakörének hagyományos szakirodalmi elemzését adta közre (Ritchie–Jiang 2019), harmadik Blake és Sinclair (2003) ugyancsak krízismenedzsment fókuszú cikke (7,0%). Annak feltárása, hogy mi áll Ritchie (2004) válságorientált cikke népszerűségének hátterében, meghaladná a jelen tanulmány célkitűzéseit és terjedelmi korlátait, annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a vizsgálatok sodorvonalát kijelölő, azokba teoretikusan jól illeszkedő, illetve azokról nagyívű szakirodalmi összegzést kínáló publikációk az átlagot meghaladó hivatkozást szoktak generálni.

Következtetések

A válságproblematika turizmusba történő ágyazása az ágazat működésének két legfontosabb attribútumát, a szélesen értelmezett biztonságot és a pénzügyi stabilitást járja körül. Előbbi központi témája a közbiztonság (terrorakciók, fegyveres konfliktusok), az egészségbiztonság (járványok), a műszaki biztonság (emberi mulasztásra visszavezethető katasztrófák), környezetbiztonság (természeti katasztrófák) regionális és/vagy globális veszélyeztetettsége (Michalkó 2020), míg utóbbi az utazásra fordítható diszkrécionális jövedelem tartós felhalmozódását gátló gazdasági környezet vizsgálatát helyezi előtérbe (Papatheodorou et al. 2010). Az utazást veszélyeztető legkülönbözőbb kockázatok akkor válnak a turizmusipar válságát indukáló tényezővé, ha azok idő- és térbeli kiterjedése, társadalmi, gazdasági, környezeti hatásai az ágazat regionális és/vagy globális eredményességében is megmutatkoznak (Kökény et al. 2022). Amíg például a bankkártyákkal való visszaélés kockázata mindössze néhány tucat turista megkárosítását vetíti előre, és esetleges negatív következményei viszonylag fájdalommentesen orvosolhatók, addig a globális kártyacégek (Mastercard, Visa) működését veszélyeztető akciók akár a turizmusipar válságát is előidézhetik (Jones–Groenenboom 2002, Boto-García 2023). Mivel az eszkárlódás kulcsfontosságú mozzanata a turizmust fenyegető kockázatoknak, az ágazat irányítását végző döntéshozóknak, döntéselőkészítőknak és a szolgáltatások zavartalan működését bonyolító menedzsereknek egyrészt tisztában kell lenni a veszélyek kiküszöbölésének, minimalizálásának technológiájával, másrészt a nemkívánatos események bekövetkezése esetén ismerniük kell a kárelhárítás és a kárenyhítés, valamint a válságkommunikáció mikéntjét (Jászberényi et al. 2021). A totális turizmus közel két évtizedre visszatekintő korszaka a turizmusbiztonság vonatkozásában rendkívül turbulens eseményekkel párosul (Michalkó et al. 2022b), napjaink válságjelenségeinek (kitüntetetten az orosz-ukrán háború és az azzal összefüggő energiaválság, valamint a nagymértékű infláció) eredményes kezelését a transzdiszciplináris megközelítésű tudományos vizsgálatok érdemben elősegíthetik (Khokhobaia 2018).

Irodalom

- Al-Shamaileh, D. M. O. D.–Dalain, A. F.–Allhham, M. I.–Al-Qudah, A. A. (2013): The effects of the global financial crisis on the tourism sector. *Journal of Economics and Sustainable Development* 4(5):160–168.
- Benner, M. (2020): Overcoming overtourism in Europe: Towards an institutional-behavioral research agenda. *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie* 64(2):74–87.
- Blake, A.–Sinclair, M. T. (2003): Tourism crisis management: US response to September 11. *Annals of Tourism Research* 30(4):813–832.
- Boto-García, D. (2023): Hospitality workers' awareness and training about the risks of online crime and the occurrence of cyberattacks. *Journal of Hospitality and Tourism Management* 55(June):240–247.

- Fotiadis, A. – Polyzos, S. – Huan, T. C. T. (2021): The good, the bad and the ugly on COVID-19 tourism recovery. *Annals of Tourism Research* 87(March), 103117. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103117>.
- Gonda, T. (2022): Turizmus és reziliencia. *Turizmus Bulletin* 22(2):27–36.
- Goodrich, J. N. (2002a): September 11, 2001 attack on America: impact on tourism security. *Journal of Travel & Tourism Marketing* 11(4):1–12.
- Goodrich, J. N. (2002b). September 11, 2001 attack on America: a record of the immediate impacts and reactions in the USA travel and tourism industry. *Tourism Management* 23(6): 573–580.
- Hospers, G. J. (2019): Overtourism in European cities: From challenges to coping strategies. *CESifo Forum, ifo Institut – Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München* 20(3):20–24.
- Irimiás, A. (2014): The Great War heritage site management in Trentino, northern Italy. *Journal of Heritage Tourism* 9(4):317–331.
- Jászberényi, M. – Ásványi, K. – Kökény, L. – Kovács, B. – Simon, A. (2021): *Válságkezelés a turizmusban*. Turizmus Kft., Budapest.
- Jones, P. – Groenenboom, K. (2002): Crime in London hotels. *Tourism and Hospitality Research* 4(1):21–35.
- Khokhobaia, M. (2018): Transdisciplinary research for sustainable tourism development. *Journal of International Management Studies* 18(2):21–26.
- Kosztján, Zs. – Cszmadia, T. – Katona, A. (2021): SIMILAR – Systematic iterative multilayer literature review method. *Journal of Informetrics* 15(1), 101111 <https://doi.org/10.1016/j.joi.2020.101111>
- Kökény, L. – Kenesei, Zs. – Neszveda, G. (2022): Impact of COVID-19 on different business models of European airlines. *Current Issues in Tourism* 25(3):458–474.
- McKercher, B. – Chon, K. (2004): The over-reaction to SARS and the collapse of Asian tourism. *Annals of Tourism Research* 31(3):716–719.
- Michalkó, G. (2023): *A turizmus esszenciája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Michalkó, G. (2020): A biztonság szerepe a turizmus rendszerében. In Michalkó, G. – Németh, J. – Ritecz, Gy. (szerk.): *Turizmusbiztonság*. Dialog Campus, Budapest, pp. 15–28.
- Michalkó, G. – Bal, D. – Erdélyi, É. (2022a): Repositioning Budapest’s tourism milieu for a post-Covid-19 period: visual content analysis. *European Journal of Tourism Research* 32. 3204. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v32i.2602>
- Michalkó, G. – Németh, J. – Birkner, Z. (2022b): Turbulens idők – a szerkesztők előszava. In Michalkó, G. – Németh, J. – Birkner, Z. (szerk.): *Turizmusbiztonság, járvány, geopolitika*. Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Közhasznú Nonprofit Kft., Budapest, pp. 7–8.
- Papatheodorou, A. – Rosselló, J. – Xiao, H. (2010): Global economic crisis and tourism: Consequences and perspectives. *Journal of Travel Research* 49(1): 39–45.
- Pinke-Sziva, I. – Smith, M. – Berezvai, Z. – Coronel, M. (2020): Sustainable and competitive nightlife district? – Management of overtourism in Budapest. *Marketing és Menedzsment* 54(1):55–63.
- Rátz, T. – Michalkó, G. (2019): Turizmus 3.0 – Támpontok a turizmustörténet legújabb korának megértéséhez. In Kátay, Á. – Michalkó, G. – Rátz, T. (szerk.): *Turizmus 3.0*. Kodolányi János

- Egyetem – MTA CSFK Földrajztudományi Intézet – Magyar Földrajzi Társaság, Orosháza – Budapest, pp. 9–14.
- Ritchie, B. W. – Jiang, Y. (2019): A review of research on tourism risk, crisis and disaster management: Launching the annals of tourism research curated collection on tourism risk, crisis and disaster management. *Annals of Tourism Research* 79(November), 102812. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.102812>
- Ritchie, B. W. (2004): Chaos, crises and disasters: A strategic approach to crisis management in the tourism industry. *Tourism Management* 25(6):669–683.
- Sezgin, E., – Yolal, M. (2012): Golden age of mass tourism: Its history and development. In Kasimoglu, M. (ed.): *Visions for global tourism industry-Creating and sustaining competitive strategies*. Intech, Rijeka, pp. 73–90.
- Smeral, E. (2009): The impact of the financial and economic crisis on European tourism. *Journal of Travel Research* 48(1):3–13.
- Smith, V. L. (1998): War and tourism: An American ethnography. *Annals of Tourism Research* 25(1):202–227.
- Timothy, D. – Michalkó, G. – Irimiás A. (2022): Unconventional tourist mobility: a geography-oriented theoretical framework. *Sustainability* 14. 6494. <https://doi.org/10.3390/su14116494>
- Tokodi, P. – Ritecz, Gy. (2020): Turizmus a terrorizmus árnyékában. In Michalkó, G. – Németh, J. – Ritecz, Gy. (szerk.): *Turizmusbiztonság*. Dialog Campus, Budapest, pp. 233–251.
- Trilla, A. – Trilla, G. – Daer, C. (2008): The 1918 “Spanish flu” in Spain. *Clinical Infectious Diseases* 47(5):668–673.
- UNWTO (2021): *International Tourism Highlights 2020 Edition*. UNWTO, Madrid.
- Winter, C. (2009): Tourism, social memory and the Great War. *Annals of Tourism Research* 36(4):607–626.
- Yankovska, G. – Hannam, K. (2014): Dark and toxic tourism in the Chernobyl exclusion zone. *Current Issues in Tourism* 17(10):929–939.